

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	
Изходящ №	дата 201 г.
Входящ №: 786	дата 18.12.2019
София 1113, Бул. Шипченски проход № 52, бл. 17 тел.: 02/ 979 29 98; факс: 02/ 870 21 91	

Рецензия

относно участието на главен асистент доктор Елена Маринова Костова в конкурса за доцент в Института за исторически изследвания при БАН, Направление 2.2, Научна специалност „Средновековна история“, обявен в Държавен вестник № 66 от 20 август 2019 г.

Рецензент: проф. дин Анка Данчева-Василева

Доктор Елена Маринова Костова е единствен кандидат в обявения конкурс за доцент – научна специалност „Средновековна история“ към Института за исторически изследвания. Документацията отговаря на всички изисквания за провеждане на конкурса. Кандидатът, Елена Костова, завършва висшето си образование по история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с магистърска степен по специалността: „История на Византия и балканските народи през средните векове“. През периода 2002-2005 г. тя е редовен докторант към Софийския университет, Център за славяно-византийски проучвания „Професор Иван Дуйчев“ – Исторически факултет. Защитава успешно докторат на тема: „Мелник в периода XIII-XIV в. Проблеми на политическата и социалноикономическата история“ с научен ръководител проф. дин Христо Матанов. През периода 2008-2011 г. е научен сътрудник II степен към Института за исторически изследвания, а от 2011 г. до момента е главен асистент към същия институт.

Интересите на д-р Елена Костова още като магистър, а след това и като докторант, очертават перспективата в нейното научно развитие – средновековна българска и балканска история, политическа и социалноикономическа история през Средновековието в Европейския Югоизток и история на Византия. Цялостната ѝ изследователска дейност до 2011 г. показва важни качества на млад учен медиевист от новото поколение със завидна професионална подготовка в областта на средновековната българска и балканска история. Тези възможности намират най-добра илюстрация в монографичния труд „Medieval Melnik from the End of the 12th to the End of the 14th Century“, The American Research Center in Sofia, 2013 и в научните ѝ статии, посветени на българския и балканския средновековен град. Независимо че монографията е докторантският труд на Елена Костова и е извън периода 2011-2019 г., който подлежи на оценка относно научните ѝ постижения, смятам, че е целесъобразно да бъде отбелязана като изследване с висока стойност по пътя на професионалното ѝ развитие.

За целите на настоящия конкурс д-р Елена Костова е представила хабилитационния труд: „България, Дубровник и Балканите. Политически, икономически и дипломатически взаимоотношения (края на XII-XIV в.)“ в

Рецензия

относно участието на главен асистент доктор Елена Маринова Костова в конкурса за доцент в Института за исторически изследвания при БАН, Направление 2.2, Научна специалност „Средновековна история“, обявен в Държавен вестник № 66 от 20 август 2019 г.

Рецензент: проф. дин Анка Данчева-Василева

Доктор Елена Маринова Костова е единствен кандидат в обявения конкурс за доцент – научна специалност „Средновековна история“ към Института за исторически изследвания. Документацията отговаря на всички изисквания за провеждане на конкурса. Кандидатът, Елена Костова, завършва висшето си образование по история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с магистърска степен по специалността: „История на Византия и балканските народи през средните векове“. През периода 2002-2005 г. тя е редовен докторант към Софийския университет, Център за славяно-византийски проучвания „Професор Иван Дуйчев“ – Исторически факултет. Защитава успешно докторат на тема: „Мелник в периода XIII-XIV в. Проблеми на политическата и социалноикономическата история“ с научен ръководител проф. дин Христо Матанов. През периода 2008-2011 г. е научен сътрудник II степен към Института за исторически изследвания, а от 2011 г. до момента е главен асистент към същия институт.

Интересите на д-р Елена Костова още като магистър, а след това и като докторант, очертават перспективата в нейното научно развитие – средновековна българска и балканска история, политическа и социалноикономическа история през Средновековието в Европейския Югоизток и история на Византия. Цялостната ѝ изследователска дейност до 2011 г. показва важни качества на млад учен медиевист от новото поколение със завидна професионална подготовка в областта на средновековната българска и балканска история. Тези възможности намират най-добра илюстрация в монографичния труд „Medieval Melnik from the End of the 12th to the End of the 14th Century“, The American Research Center in Sofia, 2013 и в научните ѝ статии, посветени на българския и балканския средновековен град. Независимо че монографията е докторантският труд на Елена Костова и е извън периода 2011-2019 г., който подлежи на оценка относно научните ѝ постижения, смятам, че е целесъобразно да бъде отбелязана като изследване с висока стойност по пътя на професионалното ѝ развитие.

За целите на настоящия конкурс д-р Елена Костова е представила хабилитационния труд: „България, Дубровник и Балканите. Политически, икономически и дипломатически взаимоотношения (края на XII-XIV в.)“ в

обем от 285 компютърно набрани страници, който предстои да бъде публикуван, и единадесет научни статии, свързани с темата. Представени са два тома сборници с документи: 1. Дубровнишки документи за историята на България и българите през XIII-XV в. Т. I (1230-1403). Издание, превод и коментар, София 2017 и 2. Дубровнишки документи за историята на България и българите през XIII-XV в. Т. II (1407-1505 г.). Издание, превод и коментар, София 2018. В двата тома извори Е. Костова е в съавторство с А. Николов, В. Гюзелев, П. Данова и С. Хинковски.

Бих искала да отбележа в началото трите особено важни достойнства на хабилитационния труд: 1. Значимостта на темата и всеобхватното ѝ проучване въз основа на всички известни сведения – цел, която досега не е постигана. Това се осъществява с настоящия труд. 2. Разкриване в развитие на отношенията между България и Дубровник на фона на политическата и социалноикономическата история на държавите на Балканския полуостров в края на XII - края на XIV в. 3. Включването на седем новопубликувани документа от Държавния архив на Дубровник в оригинал и превод на български, пряко свързани с изследването. Структурата на труда се състои от Увод и три части: Първа част: Документите на владетелските канцеларии – извор за развитието на българо-дубровнишките връзки в балкански контекст (края на XII – 50-те години на XIV в.); Втора част. Българо-дубровнишки търговско-икономически връзки в епохата на Второто българско царство; Трета част. Исторически портрети и Приложение, съдържащо седем извора, относно българо-дубровнишките отношения през Средновековието.

В Увода се отбелязва, че връзките между Дубровник и България през Средновековието досега са разглеждани фрагментарно и настоящата работа цели цялостното им проучване. Оценяват се постиженията на българските и чуждестранни медиевисти, събирали, публикували и изследвали изворите по темата. Документите са класифицирани според важността на информацията. Първа част включва подробен коментар на документите с конкретни сведения за връзките между България и Дубровнишката република. Темите са: 1. Византийско-дубровнишкия договор от 1192 г.; 2. България, Балканите и Дубровник в епохата на цар Иван II Асен; 3. Българо-дубровнишки политически, икономически и дипломатически контакти през 50-те години на XIII в.; 4. Развитие на българо-дубровнишките връзки, отразени в два сръбски хрисовула от средата на XIV в.

Безспорно документалните извори от първостепенно значение за българо-дубровнишките търговски и политически отношения са Дубровнишката грамота (оризмо) на цар Иван II Асен (1218-1241) от 1230 г. и Договорът между България и Дубровник от 1253 г. Клаузите в тях са най-подробно и

прецизно осветлени от авторката с компетентни и аргументирани изводи. Относно Дубровнишката грамота на цар Иван II Асен, наред с множеството верни и обосновани съждения, правилно е тълкуванието, че изброените градове и области очертават най-общо границите на Българското царство при Иван II Асен. За да бъдат най-пълно разкрити отношенията между България и Дубровник според оризмото на цар Иван II Асен, Елена Костова използва сравнителния метод, привличайки няколко грамоти, макар и по-ранни, в полза на Дубровнишката комуна, дадени от владетели на други държави – Византия, Босна, Хумското княжество (Захълмие) и Сърбия. С тях се предоставят неограничени права за търговия на дубровнишките граждани в тези страни. Единствено изискване е да се спазва търговският закон. От своя страна Дубровник не се обвързва с каквито и да е задължения към съответните владетели. Например, да даде привилегии за търговия в Републиката на търговците от тези държави. Други два документа – простагма и оризмо, на владетели на Епирската държава, издадени след 1230 г. също съдържат права за свободна търговия на дубровничани със задължения само според търговския закон. Тези два документа целят политическа подкрепа в полза на Дубровник. Видно е, че привилегиите са само за търговците от Републиката. Така от края на XII в. до 30-те години на XIII в. Дубровник е налагал условията за търговската си дейност с политическите субекти на Балканския полуостров, т. е. интересите на владетелите, дали дарствени грамоти на Рагуза в посочения период, са им диктували да дават привилегии, без да искат реципрочност.

Тези отношенията, конкретно между Дубровнишката република и България, се променят през 50-те години на XIII в. Те са представени в двустранния договор между Дубровник и българския цар Михаил II Асен (1246-1256) от 1253 г. Всяка клауза на договора е коментирана подробно на фона на поредица исторически събития и процеси, които разкриват политическите и социалноикономическите отношения и най-вече търговските връзки, не само между Дубровник и България, но и тези между Дубровник и другите политически сили на Полуострова и по-конкретно отношенията със Сърбия. Договорът от 1253 г. между Дубровник и България, както сполучливо се изразява Е. Костова, носи многопластова информация. Той започва с политическо споразумение за военно сътрудничество срещу конкретна държава - Сърбия, и продължава с широки привилегии за българските търговци, дадени от общината на Адриатическата република. Има клаузи за разпределение на териториалните придобивки. Договорът обвързва със задължения и клетви двете страни. Напълно правилно е становището, че той е продиктуван преди всичко от политическите интереси

на Рагуза, която си осигурява съюзник в лицето на българския цар срещу засилващите се позиции на Сърбия. Потърсен е паралел с подобни извори, засягащи Дубровник. Това са: клетвена грамота, дадена от Дубровник на Хумското княжество, и клетвена грамота за Рагуза от хумския княз – и двете от 1254 г. Те целят политическа подкрепа за Дубровник от Хумското княжество. И в двата документа изрично се споменава българският цар Михаил, с когото Дубровник има политическо споразумение, от което следва обвързаност с клетва и на хумския княз с него. Елена Костова много изчерпателно е представила и обяснила тези договорености, наложени от Дубровнишката република на търговските ѝ партньори, за да защити собствените си политически интереси.

Следващите сведения за българо-дубровнишки търговски връзки се отнасят към средата на XIV в., данни за които се откриват в два сръбски хрисовула. Първият документ е златопечатна грамота, издадена от цар Стефан Душан през 1349 г. в полза на Дубровник с цел отстраняването на затрудненията за търговците на Рагуза в Сърбия. От съдържанието става ясно за пряката намеса на Венеция в уреждането на дубровнишко-сръбските отношения. Вторият златопечатник е от 1357 г., даден на Дубровник от цар Стефан Урош V, с който се потвърждават привилегиите на търговците от Рагуза в сръбската държава. И в двата хрисовула изрично се забранява на дубровнишките търговци да внасят оръжия на териториите на България, Бесарабската земя, Унгария, Босна и Гърция. Напълно правилен е изводът, че двамата сръбски владетели защитават политическите интереси на държавата си и нейната териториална цялост, недопускайки въоръжаване в съседните на Сърбия държави.

Във Втора част на изследването са разгледани: 1. Регламентирането на митата и 2. Ролята на дубровнишките консулски служби и тези на съдиите. Хронологически въпросът за митническите правила, налагани и спазвани от Дубровник по отношение на балканските му партньори, се отнася към 80-те и 90-те години на XIV в., тъй като има изрични сведения точно за този период. Преди да коментира митническия регламент, Елена Костова очертава политическата ситуация на Балканския полуостров през последните десетилетия на XIV в., когато се засилва османското присъствие. То влияе върху търговските отношения на Дубровник и балканските му партньори. Разпореждане на Далматинската република от 1381 г. постановява половината от търговците на Рагуза да се изтеглят от редица области, включително и от Видин, т. е. Видинското царство. Напълно логично Разпореждането е продиктувано от евентуална заплаха за търговската дейност на Републиката, свързана със завладяването на все повече територии

и градски центрове на Полуострова от османските турци. Въз основа на документ от 1385 г. подробно са разгледани размерите на митническите такси в проценти за дубровнишките търговци и за чуждите търговски представители в Дубровник, прилагани в различни конкретни ситуации, като се цели уеднаквяване на митническите тарифи.

Вторият важен въпрос в тази част е за консулските служби на Дубровник из балканските територии, включително и в България. Данни за него се съдържат в Решение на Големия съвет на Републиката от 1385 г. Правилен е изводът на авторката, че институционализирането на консулската служба показва разрастване на сухопътната търговия на Рагуза, което налага създаване на центрове за регулиране на отношенията между отделните контрагенти в търговските контакти, което от друга страна води до увеличаване на приходите от търговската дейност. От документа се извличат сведения за: правомощията на дубровнишките консули, възнагражденията им, правилата за избора и назначаването им. Важен въпрос, наред с този за консулските служби, е този за съдиите, които заедно с консулите извършват правораздаване по спорните търговски казуси на места в държавите, областите и градовете, в които търгуват дубровничани. Важни въпроси, които се разрешават от консулите и съдиите, са споровете между самите дубровничани, както и казусите между кредитори и длъжници.

В хабилизационния труд е включена част, т. нар. „Исторически портрети“ , – оригинален акцент в традиционно по характер и съдържание изследване. Тази форма разчупва познатата структура и добавя любопитен наратив в научното изследване. Тук са представени две исторически личности – българската царица Анна Неда и Никола Българина и двамата в определена част от житейския си път тясно обвързани с Дубровнишката република. Привлечени са всички сведения за живота на царица Анна Неда, съпруга на цар Михаил III Шишман (1323-1330) и майка на цар Иван Стефан (1330-1331), които проследяват съдбата ѝ след 1330 г., живота ѝ в изгнание, стремежите ѝ да възвърне позициите си в Търновското царство, връзките ѝ с Дубровник и Неаполитанското кралство. Никола Българина е представител на българите емигранти, инфилтрирали се в социалната среда на Дубровник. Това е интересна историческа личност, която се вписва в обществения живот на Дубровник през 90-те години на XIV в. най-напред като учител по славянска книжовност, а в последствие натоварен с дипломатическа мисия пред османския двор, за да представи грамота за привилегии на дубровнишките търговци. Сведенията за Никола Българина са информация за славянското присъствие като част от етническия облик на Дубровник. Децата, обучавани от този българин, произлизат от семейства на славяни или

са със славянски корени, запазили своята родова идентичност. И двата портрета обогатяват важния клон на историческото дирене – Просопографията. Приложението към хабилитационния труд на Елена Костова включва седем документа от Държавния архив на Дубровник, конкретно разкриващи политическите и търговски обвързаности между България и Далматинската република, представени в оригинал и превод. Впечатляващ със своята изчерпателност е и Библиографският апарат на труда – извори и изследвания.

Пълният списък с научни статии и студии на Елена Костова включва 33 заглавия, а за периода 2011-2019 г. те са 23, 11 от които са пряко свързани с темата на хабилитационния труд и съдържат приноси, намерили място в него. Справката за приносите напълно съответства на действителните достойнства в разработената тема. Респектиращ е броят на научните форуми – национални и международни конференции, колоквиуми и семинари, общо 23, за периода 2011-2019 г., в които е участвала Елена Костова. През 2005-2019 г. тя е участвала в 10 национални и международни научни проекта.

Темата за връзките на България и Дубровнишката република е много значима като част от международната политика на царството, а изчерпателното ѝ проучване на фона на всички взаимоотношения между политическите субекти на Балканския полуостров от края на XII до края на XIV в. е извършено в настоящия труд на най-високо професионално равнище. Изворите по темата не са многобройни, но са най-щателно изследвани. Бих искала да обърна внимание на някои проблеми от дискуссионен характер. Правилен е изводът на Елена Костова, че договорът между Византия и Дубровник от 1192 г. оставя открит въпроса за признаването на царство България от Византия през 1192 г. Нещо повече, не е логично в документ, издаден от Константинополската дипломатическа канцелария през 1192 г. да фигурира понятието „царство България“, тъй като то не е признато от Византия. Ако е признато, Византия няма юридическото право да обявява свободен търговски достъп в държавата на българите. Ако то не е признато, не може да бъде използван изразът „царство България“. Документът е в Аналите на Иван Марино ди Гондола, работил в архивите на Рагуза през първата половина на XVII в. Възможно е в преписвания от него документ да е съществувало понятието „България“ като географска територия в пределите на Византия, населена с българи. Авторитетът и величието на царство България през XIII-XIV в. вероятно са повлияли на съставителя на Аналите, който определя „България“ като „царство България“. Вероятно става въпрос за възможна търговска дейност на Дубровник в българските предели, но за Византия те са имперски територии към 1192 г. По това време Византия не

признава възобновяването на България, още по-малко нейната независимост. По мое мнение, Дубровник се насочва към търговски партньори във вътрешността на Полуострова през първата половина на XIII в., тъй като стокооборотът е увеличен в Републиката и се търсят пазари във вътрешността на Балканите, за да бъдат пласирани там стоки и съответно да се изнесат от тези територии суровини и готова продукция, за да бъдат пренесени в други пазари по море. Заглавието на Втората част на труда е „Българо-дубровнишки търговско-икономически връзки в епохата на Второто българско царство“. Тук са разгледани въпросът за митата и дейността на консулските служби и съдиите на Дубровник в държавите и областните градове, с които Републиката има търговски връзки. Сведенията са за 80-те и 90-те години на XIV в., т. е. за един относително кратък период от историята на Второто българско царство. Поради това, по-подходящо е да има хронологическо уточнение в заглавието.

Научната продукция, с която участва доктор Елена Костова в настоящия конкурс за доцент, е значителна по своя обем и притежава множество стойностни приноси в разработените от нея теми. Най-голяма тежест се пада на хабилитационния ѝ труд „България, Дубровник и Балканите. Политически, икономически и дипломатически взаимоотношения (края на XII – XIV в.)“ – подробно и всеобхватно проучване на тази важна тема от българската средновековна история. Досегашните резултати тя надгражда с нови изворови сведения и тяхното задълбочено интерпретиране. Обобщенията обхващат всички възможни аспекти на връзките България – Дубровник на фона на цялостното присъствие на Далматинската република в политическите и търговски взаимоотношения на Балканския полуостров. В научната си продукция Елена Костова показва изчерпателна информираност относно изворите и изследователската книжнина, умения да подхожда концептуално към проблемите, да концентрира вниманието си върху важни въпроси и да предлага прецизни тълкувания с убедително аргументирани изводи. Цялостната научна дейност – научните трудове и приносите, включително и активното ѝ участие в различни научни форуми, ми дава пълно основание убедено да предложа на уважаемите членове на Научното жури да изберат доктор Елена Маринова Костова на длъжност „доцент“ по обявения конкурс в Института за исторически изследвания към БАН.

Рецензент:

проф. дин Анка Данчева-Василева

6. 12. 2019 г.